

مفهوم منظر راه شهری چیست؟

امروزه راه‌ها شاخص توسعه یک شهر هستند. در بحث از راه شهری در علوم مرتبط با منظر شهری همواره این سوال اساسی مطرح است که آیا راه صرفاً ارتباط فیزیکی بین دو نقطه است یا چیزی بیش از آن؟ در توضیح باید افزود که اگر چنین باشد، آنگاه راه یک عنصر تبعی خواهد بود زیرا به خودی خود، دلیلی برای وجود آن نخواهد بود چون می‌بایست دو نقطه مجزا از یکدیگر موجود باشد تا نقاط واقع در بین این دو نقطه خواه در یک نظم هندسی مشخص، مانند خط راست و خواه فاقد این هندسه بتواند تعبیر راه بین این دو نقطه را بدست دهد. بدین ترتیب عنصر راه، عنصری نگاتیو خواهد بود. اما این همه ماهیت راه شهری نیست. البته

لازم به توضیح می‌باشد که اکثر راه‌های شهری - غیر از آنچه در برخی راه‌های تفریحی در بحث گردشگری راه مطرح می‌شود که در قیاس با جامعه مورد بحث سهمی ناچیز و قابل اغماض دارد^۱ - در بدو شکل‌گیری شان ماموریت ارتباط بین دو نقطه مشخص حال چه ارتباط فیزیکی و چه غیر فیزیکی و سمبلیک را برعهده داشته‌اند. بدین ترتیب آنها عناصری تبعی و نگاتیو بوده‌اند که صرفاً در پی ایجاد یک مبدا و یک مقصد، حیات خود را آغاز کرده‌اند. یعنی هیچ‌گاه چنین نبوده است که در ابتدا راهی بدون شروع و پایان مشخص به وجود آمده و سپس در ابتدا و انتهای آن دو نقطه به عنوان مبدا و مقصد تعریف شوند. اما با آغاز حیات راه شهری دوره زندگی راه آغاز شده و راه شهری نقش‌هایی در زندگی جمعی ایفا می‌کند و کم‌کم اعلام استقلال راه از دو نقطه مبدا و مقصد آشکار می‌گردد. نقش راه در این مرحله صرفاً نقش اولیه - که عبور است - نبوده و نقش‌های دیگری می‌پذیرد که برخی اوقات از اهمیت به مراتب بیشتری از عبور برخوردارند. در دوره سوم، راه شهری مرحله کمال خود را می‌پیماید و این زمانی است که بخشی از خاطره آن شهر در ذهن مخاطب را به خود اختصاص می‌دهد، تا آنجا که امروزه برخی از راه‌های شهری اصلی‌ترین عنصر ادراک شهر تلقی می‌شوند. شانزالبیره در پاریس از این دست نمونه هاست. مکان شانزالبیره به معنای باغهای کاخ الیزه در اصل پهنه‌هایی سبزه و خرم در خارج از دیوارهای قصر لوور بود تا اینکه در سال ۱۶۱۶ م. ملکه ماری دی مدیچی^۲ تصمیم به ساخت یک گذرگاه سبز گرفت که حاصل این تصمیم ارتباط بین دو کاخ سلطنتی یعنی لوور و ورسای در جنوب پاریس بود. در اواخر دهه هفتاد، این راه شاهی تبدیل به یک خیابان شیک و مدرن شده بود طوری که محلی برای قدم‌زنی و یادگیری موسیقی در هتل کریبون^۳ برای ملکه ماری آنتوانت و دوستانش شده بود و کم‌کم تبدیل به یکی از راه‌های مهم شهر در ۱۸۲۸ م. شد و شهرداری آن را به پیاده‌روها، آبنماها و نورپردازی گازی مجهز کرد.

منظر راه شهری

تعبیری از شهر وجود دارد که آن را مجموعه‌ای متشکل از توده و فضا می‌دانند. در این تعبیر، راه‌های شهری به عنوان عمده‌ترین بخش از فضای شهر مطرح‌اند. محصول چنین نگرشی، تنها به مورفولوژی و ریخت

محمدرضا ابراهیمی
کارشناس ارشد معماری

شناسی کالبد راه‌های شهری منتهی می‌شود. این شناخت به آن نیمه از شهر که به جنبه‌های عینی منظر اشاره دارد. محدود می‌شود.

هدف این مقاله شناخت منظرین راه شهری است که به هر دو جنبه عینی و ذهنی آن می‌پردازد و ترکیب جدایی‌ناپذیر آن را می‌سازد. در حقیقت منظر راه شهری دستیابی به معرفتی از راه است که ادراک کالبدی و نگرش ذهنی و خاطره‌ای راه را توأمان میدانند. نه یکی را مقدم بر دیگری و نه یکی را کافی می‌پندارد. این بحث در قالب مجموعه‌ای دنباله‌دار تقدیم خوانندگان عزیز می‌گردد تا بتوان به شناختی علمی از منظر راه شهری دست یافت. در بخش نخست از این مجموعه، مفهوم منظر راه شهری مورد بررسی قرار می‌گیرد.

منظر راه شهری
دستیابی به معرفتی
از راه است که ادراک
کالبدی و نگرش
ذهنی و خاطره‌ای
راه را توأمان میدانند.

شماره صفر

اسفند ۸۷

شکل گیری یک ارتباط سمبلیک

در مثال دیگری مانند خیابان مشروطیت در رم موضوع از این هم فراتر رفته و فلسفه شکل گیری این راه ارتباط سمبلیک و نه فیزیکی بین دو نقطه بوده است. نام این خیابان از معاهده مشروطیت گرفته شده است که بین واتیکان و دولت ایتالیا در فوریه ۱۹۲۹ میلادی منعقد گردید. کلیسای سن پیتر و نمایی از رود تیبر (Tiber) به عنوان نقاط عطف این منظر سازی می باشد. این طرح به دستور موسولینی در سال ۱۹۳۶ میلادی شروع و در سال ۱۹۵۰ میلادی خاتمه یافت که این عملیات ساختمانی برای ایجاد ارتباط بین سن پیتر و مرکز شهر رم در راستای رودخانه تیبر باعث تخریب دو ردیف از ساختمان ها و بسیاری از نمونه های جالب معماری شد. این مسیر سمبولیک موسولینی برای ادای احترام به معاهده صلح بین واتیکان و دولت ایتالیا بود.

۱- شانزلیزه در سال ۱۸۹۰ - ماخذ: دانشنامه آزاد ویکی پدیا

از آن پس در طی سالیان متمادی شانزلیزه دستخوش تحولات زیادی شد تا اینکه سرانجام در سال ۱۹۹۳ میلادی پیاده‌روهای آن عریض گردید. امروزه رویدادهای مهم ملی فرانسه از جمله روز آزادی زندان باستی^۴ و بزرگترین مراسم رژه نیروهای نظامی در فرانسه با حضور ریاست جمهوری، به میزبانی شانزلیزه برگزار می گردد. شانزلیزه خط پایان سنتی آخرین مرحله رخداد مهم ورزشی جهان یعنی رقابت های دوچرخه سواری تور دو فرانس^۵ نیز هست.

۲- خیابان مشروطیت رم در سال ۱۹۰۰ میلادی - ماخذ: www.lifeinitaly.com

۴- خیابان کنونی مشروطیت در رم - ماخذ: www.lifeinitaly.com

۲- جشن ملی فرانسه در شانزلیزه - ماخذ: www.knowledgerush.com

شاید بتوان به راحتی در اکثر شهرها نمونه های دیگری همچون شانزلیزه یافت. این نمونه ها، گونه ای از راه های شهری هستند که نقش خاطره ای و مفهومی شان بر نقش عملکردی آنها غلبه یافته است. در حالیکه این راه های شهری نیز در ابتدا بدین گونه مطرح نبوده و حتی در مثال شانزلیزه برای کارکرد دیگری بوجود آمده اند که بحث آن به تفصیل در دوره اول حیات راه شهری ذکر گردید.

در دوره سوم، راه شهری مرحله کمال خود را می پیماید و این زمانی است که بخشی از خاطره آن شهر نزد مخاطب راه، به خود اختصاص می دهد، تا آنجا که امروزه برخی از راه های شهری اصلی ترین عنصر ادراک شهر تلقی می شوند.

راه به عنوان یک عنصر مستقل منظرین

در مطالعه و بررسی این سیر تکامل نیز می‌بایست به عواملی پرداخت که در تبدیل شخصیت تبعی راه به شخصیتی مستقل و در ادامه به شخصیتی محورین دخیل بوده‌اند. عواملی همچون اتفاقات تاریخی مرتبط با آن راه، سهمی که آن راه در ساختار شهر ایفا می‌نماید، میزان اراده حاکمیت در اعطای این سهم به راه و دیگر مواردی از این دست. بیشتر درکی که اکنون از تجربیات فضایی باقی است عناصر منظرینی می‌باشد که به نوعی با راه شهری مرتبط و آمیخته‌اند. اغلب راه‌هایی که اشاره شد از آن جهت که امروزه از حیث دارا بودن کلیت مستقل منظرین، مشترکند، قابل توجه و بررسی‌اند. عوامل زیادی در شکل‌گیری و تکوین این خصیصه یعنی شناخته شدن به عنوان یک عنصر مستقل منظرین دخیل‌اند که باعث گردیده تا راه شهری که در ابتدای شکل‌گیری یک عنصر تبعی بوده است، در سیر تکامل، هویت مستقل امروزین خود را بیابد تا آنجا که تاثیر گذار بر هویت شهر گردد، آنچنان‌که در ونیز دیده می‌شود و منظر خیابان‌های این شهر که عمدتاً "آبراه‌های شهری" هستند، بدون حضور "گاندولا" یا همان قایق مشهور ونیزی و بسیاری عناصر منظرین دیگر بی‌هویت و بی‌معنی است.

۷- خیابان سمبلیک کونسلیلیازبونه (مشروطیت) در رم- ماخذ: مولف

برخی مولفه‌های موثر در این طیف عبارتند از اقلیم، بستر قرارگیری و مورفولوژی زمین از جمله شیب، جنس، جهت نورگیری، دلایل عملکردی مانند بارگیری در یک نقطه (مانند بندرگاه) و انتقال و توزیع در محل دیگر، دسترسی، ویژگی استراتژیک راه -از جمله عبور نظامی لشکرها- تحدید و یا تسهیل دسترسی به یک نقطه مهم مانند دژ، قلعه و ... آنچنان‌که تنگه بوسفر در استانبول این نقش را ایفا کرده است. شهر استانبول دارای برج و بارو و مناره‌های نظرگاهی بسیار برای کنترل کشتی‌های خصوصاً پارسی در بوسفر بوده است و به دلیل این اهمیت اکثر راه‌ها و کوچه‌های شهر امکان دید به این آبراه را دارند در نتیجه، همین منظره در انتهای دید این راه‌ها به آنها هویت خاص و مشترک بخشیده است.

۶- آبراه‌های شهری ونیز یا قایق‌های خاص خود به نام گاندولا- ماخذ: مولف

از سوی دیگر برخی راه‌ها، اغلب یک راه بیرون شهری بوده‌اند و سپس و به واسطه توسعه‌های کالبدی و فضایی مجاور خود، به یک راه شهری بدل گردیده و امروزه به عنوان مهمترین شاخصه تحلیل ساختار و منظر آن شهر شناخته می‌شود، طیفی است از امکان حصول دسترسی آسان (برحسب امکانات زمان خود) از یک نقطه به نقطه دیگر همراه با حرکتی ارگانیک مانند آنچه در خیابان کونسلیلیازبونه (مشروطیت) در رم دیده می‌شود.

۸- راه‌های شهری در استانبول به مثابه دیده بانی بر بوسفر- ماخذ: مولف

در شهر ونیز، منظر خیابان‌ها که عمدتاً "آبراه‌های شهری" هستند، بدون حضور "گاندولا" یا همان قایق مشهور ونیزی و بسیاری عناصر منظرین دیگر بی‌هویت و بی‌معنی است.

و لیبرداد^{۱۱} در لیسبون نیز در عین توسعه به لحاظ موضع و جهت قرارگیری و هم به لحاظ مشخصه های مهم کالبدی همچون ارتفاع بدنه ها، عرض معبر، نظم کاشت پوشش گیاهی و ... حفظ و ضابطه مند شده اند.

جمع بندی

به عنوان جمع بندی این بخش باید گفت منظر راه شهری نوعی شناخت از مجموعه نگرش کالبدی و نگرش خاطره ای از راه است که در این دیدگاه، راه صرفاً ارتباط فیزیکی بین دو نقطه نیست بلکه چیزی بیش از آن بوده تا آنجا که راه را به عنوان اصلی ترین عنصر منظر شهر می داند. سیر تکوین راه شهری از بدو شکل گیری آن در قالب سه دوره زیر نمود می یابد که در این مجال اندک به برخی علل و عوامل شکل گیری مراحل تکوین راه های شهری اشاراتی شد.

سیر تکوین راه شهری

- راه در بدو شکل گیری به عنوان عنصری ارتباطی مطرح است.
- راه در ادامه حیات به عنصری مستقل بدل می شود.
- راه در نهایت کمال به عنوان اصلی ترین عنصر ادراک شهر شناخته می شود.

گاهی نقش خاطره ای و مفهومی راه های شهری بر نقش عملکردی آنها غلبه یافته است و برای توضیح این مطلب به چند نمونه موردی همچون شانزلیزه در پاریس و مشروطیت در رم و چند مثال دیگر اشاره شد.

در ادامه این سلسله مباحث پیرامون منظر راه شهری درباره نقش هایی که این عنصر مهم منظر شهر به خود پذیرفته، به همراه نمونه هایی موردی در ارتباط با گونه های راه شهری بر اساس نقش پذیری شان، مباحثی مطرح خواهد شد.

پی نوشت

(۱) در برخی راه های تفریحی ممکن است خود راه به عنوان هدف مطرح باشد که اینک امروزه یکی از انواع گردشگری، گردشگری راه است. مصداق های این گردش راه ها در جاده های سبز و طبیعت راه هایی است که هدف گردشگر، گذراندن زمان سفر در طول آن راه هاست، نه در رسیدن به مقصدی مشخص. در کل دلایل احداث یک چنین راه هایی از ابتدا ایفای نقش هایی علاوه بر نحوه ارتباط است یعنی اینکه نقش هایی را بصورت از پیش اندیشیده شده و نه ارگانیک ایفا نمایند.

Marie de Medici (1573-1642) (۲)

Grand Hotel Crillon (۳)

Bastille Day (۴)

Tour de France (۵)

Via de la Consiliazione : خیابان مشروطیت (۶)

Gandola (۷)

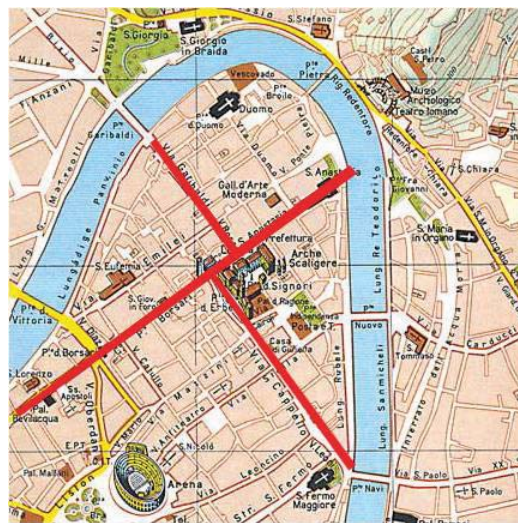
Cardi (اصلاحی در شهرسازی رومی) (۸)

Decomani (اصلاحی در شهرسازی رومی) (۹)

La Rambla (۱۰)

Liberdade (۱۱)

هرچند که در مثال خیابان کونسلیازیونه (مشروطیت) نیز مقصود به نوعی ایجاد ارتباط بین دو نقطه بوده است اما نه برای حصول دسترسی بلکه به لحاظ ارتباط سمبلیک دو نقطه همچون باسیلیکای سن پیترو و رود تیبر. با وجود این، دلیل اول عمومیت بیشتری دارد مانند آنچه در شهر ورونا قابل بررسی است. شهر ورونا در محل تقاطع راه های مختلف و مهمی بنا شد. یعنی خیابانهای "شمالی-جنوبی"^۸ و "شرقی-غربی"^۹ که به طور قائم بر هم عمودند و توسعه های بعدی این ساختار را تغییر نداده است. جالب اینکه این تقاطع که در ابتدا محل اقامت ارتش رومی و قلب شهر محسوب میشد امروزه پس از گذشت هزار سال همچنان مرکز شهر می باشد.

▲ ۹- مرکز رومی و کنونی شهر ورونا - ماخذ: نقشه گردشگری

اما رفته رفته و به جهت گذشت دوره های مختلف تمدن و زندگی بشری در این عرصه ها هویت هایی شکل گرفته که امروزه معرف ارزش های فرهنگی، بومی، مذهبی و اجتماعی صاحبان است که به عنوان هویت های مکان از آنها یاد می شود. امروزه این موضوع در حفظ راه های شهری در شهرهایی مانند گرانا، کوردوبا و مانند آنها - که به نوعی کل شهر محدوده ای تاریخی قلمداد می شود- دیده می شود.

در کنار آن محورهای مهم شهری همچون رمبلا^{۱۰} در بارسلون

▲ ۱۰- لیبرداد / منظره پردازی و سمبل گرایی مطلق یک راه شهری - ماخذ: مولف